

ПАМ'ЯТЬ АРХЕОЛОГІЇ

ДОЛЯ
МИХАЙЛА РУДИНСЬКОГО

В. І. Граб, О. Б. Супруненко

Михайло Якович Рудинський (1887—1958) широко відомий в Україні та за її межами як талановитий спеціаліст в галузі первісної археології, мистецтвознавства, видатний організатор науки, пам'яткоохоронець, музеєзнавець. Інтерес до долі, наукового та творчого життя дослідника не вщухає. Свідченням цього є не тільки вихід у світ ряду публікацій до святкування 100-річчя з дня народження вченого¹, але й після його ювілею², коли впродовж п'яти років з'явилося близько двох десятків праць, присвячених життю та науковому доробку видатного українського археолога³. Слід зазначити, що декілька робіт вийшли раніше⁴, авторами їх були його рідні, колеги, учні Михайла Яковича, краєзнавці⁵.

Під час підготовки конференції в Полтаві (1987 р.), присвяченої ювілею М. Я. Рудинського⁶, відчувалось негативне ставлення певних кіл щодо уславлення та популяризації імені вченого. Це обумовлювалося тим, що свого часу видатного археолога було репресовано. Було рекомендовано, навіть, зовсім обійти це питання при святкуванні. Але, зважаючи на час тільки-но розпочатої перебудови, у виданні тез конференції знайшлося місце правді про незаконне позбавлення волі та відлучення М. Я. Рудинського від України⁷.

Першовитоки репресивних дій щодо М. Я. Рудинського були закладені задовго до його арешту та заслання 1934 р. Ще влітку 1920 р. по Полтаві прокотилася ціла низка арештів викладачів шкіл, що утримувалися при «білій владі» на кошти Полтавської спілки споживчих товариств. Серед заарештованих були і сестри Михайла Яковича — Євгенія та Марія, які вчителювали у гімназії І. П. Котляревського. Тоді ж у Полтавську НК на допит відправили і М. Я. Рудинського⁸. Пригадали редагування і участь у виданні газети «Рідне слово», закритої за «антибільшовистський тон видання» та націоналізм вже на другий день після зайняття Полтави більшовиками⁹. Після того, як вия-

© В. І. ГРАБ, О. Б. СУПРУНЕНКО, 1992

вилосся, що вчений і його сестри належать до Всеукраїнської учительської спілки, попереджених за націоналістичні погляди Рудинських в середині серпня того ж року відпустили. М. Я. Рудинський повернувся до виконання обов'язків заступника завідуючого Полтавським народним, згодом Центральним пролетарським музеєм Полтавщини¹⁰, створюючи експозицію в Галереї мистецтв та відділі археології.

Наступний арешт відбувся 2 вересня 1921 р. і також разом з сестрами¹¹. Після перебування у Полтавській НК Рудинські були переведені до Харківської ЦУНК, де сестри перебували близько трьох місяців. М. Я. Рудинського відпустили 19 вересня на клопотання В. Г. Короленка та заступництво Я. Н. Дробніса¹². Вченого звинувачували у приналежності до якоїсь контрреволюційної організації, але справа обійшлася лише одним допитом¹³.

Та на цьому переслідування відомого пам'яткоохоронця та організатора музейної справи не припиняються. Через свою принципову позицію як голова Губкомпису, а згодом завідуючий музеєм, М. Я. Рудинський здобув чимало ворогів у Полтаві.

Весною 1924 р. на ім'я секретаря Полтавського губвиконкому ДПУ направили «Список співробітників Пролетарського музею, їх характеристики та політфізіономії»¹⁴. Матеріали потрапили до завідуючого губвідділом народної освіти Фіалковського, який «випадково згубив» останні серед паперів¹⁵. Наведемо уривок з «політфізіономії» із збереженням мови та стилю оригіналу:

«Рудинский Михаил Яковлевич, Зав. музеем, автокефалист с высшим образованием, до 14 года в Киеве в Коммерческой школе им. Харитоновна, в 1918 году приехал в Полтаву и служил в земстве, живет по Мало-Садовой ул., № 9. В настоящее время в Полтаве существует политгруппировка, состоящая из социал-демократов и социал-революционеров, работающих подпольно, в числе которых состоит и Михаил Рудинский, является известным сторонником украинского движения, шовинист, безусловно отрицательно относится к Соввласти, является ученым археологом в Полтаве. Был арестован в 20—21 гг. по обвинению в контрреволюции...»¹⁶.

Через такі матеріали до музею починають направляти перевірочні комісії. Влітку 1924 р. інспектор художнього відділу губвиконкому М. Дувальчук також перевіряв діяльність установи. Наслідком перевірки став відповідний акт, що зразу ж отримав гриф «секретно»¹⁷.

Витяги з цього акту безперечно цікаві.

«Зав. музеем Рудинский, крупный научный сотрудник, высококвалифицированный специалист-археолог, тонкий дипломат-делец, вел себя по отношению ко мне самоуверенно, немного вызывающе, принял меня нехотя, смотрел на меня вначале свысока, делая попытку смутить меня своей эрудицией. Рудинский сумел подобрать себе очень выгодный для него состав сотрудников... (который) ...во главе с Рудинским представляет из себя «тихое семейство», которое сознательно, но тонко и искусно, саботирует просветительную работу соввласти...»

...Рудинский формировал приблизительно следующим образом свой взгляд на музей: основная задача музея заключалась в том, чтобы сфиксировать всевозможные экспонаты для научных целей (наука ради науки). Основная работа музея должна сводиться к раскопкам, коллективизации, каталогизации экспонатов... Что же касается работы полит. и культпросветительной, то она считается ненужным балластом, не входящим почти в задачи музея, на которую все жалуются, что она отрывает их от непосредственной работы и превращает их, видите ли, в «граммофоны»...

Просматривая протоколы «Научного общества», которое, по словам Рудинского, является филией Киевской Академии наук, ничего особенного я не обнаружил, разбирались вопросы очень узко-специального характера (археологического)...

Выводы:...

Принимая во внимание принципы коммунистической программы, по которым все научные и культурно-художественные источники и факторы, на-

* У «Списку» помилка. М. Я. Рудинський переїхав до Полтави 1917 р.

ходящієся на території ССРСР, повинні бути строго підпорядковані справі революції і соціалістического будівництва... необхідно на основанні вищеизложенного освітлення роботи музею сказати, що робота музею під керівництвом Рудинського не тільки не відповідає вищеуказаним вимогам революційного просвіщення, но, прикриваючись «науковістю», своєю роботою саботують ці вимоги. Ібо... замість того, щоб розвернути в межах можливості музею широку політпросвітроботу і таким чином допомогти совладі ліквідувати неграмотність і невіглазство, музей (Рудинський) займається при нинішньому важкому економічному і фінансовому положенні ССРСР дорогостоящими розкопками, які потрібно би свести до мінімального мінімуму, або ж на час повністю припинити. А це називається, робити не те, що необхідно совладі.

Поэтому я считаю необходимым Рудинского и К⁰ отстранить от музея и передать музей в руки члена партии или же проверенного и преданного беспартийного работника»¹⁸.

Після подібного «обстеження» гуввідділу народної освіти нічого не залишалося, як приступити до «чистки» колективу музею. Оскільки стан справ в Центральному пролетарському музеї Полтавщини був на досить високому рівні, то перевірка влаштована задля виявлення неузгоджень. Цей процес тривав більше трьох місяців. Його наслідком став «Акт» перевірки стану справ у музеї від 13 вересня 1924 р., що зберігся¹⁹. М. Я. Рудинського було звинувачено у недбалому ставленні до господарських справ та політпросвітньої діяльності²⁰.

Проти М. Я. Рудинського навіть почали заводити справу. Відомий археолог і мистецтвознавець М. О. Макаренко писав у листі до професора Б. Є. Петрі 1925 р.: «Рудинського судили і оправдали»²¹. М. Я. Рудинський не витримав прискіпувань та звинувачень і виїхав до Києва, де його запросили на посаду відповідального секретаря ВУАКу²². Саме на керівній посаді співробітника Всеукраїнської Академії Наук повністю розкрився організаторський та науковий талант М. Я. Рудинського. Після роботи у ВУАКу, 1928 р. він повністю зосереджується на науковій діяльності у Кабінеті антропології ВУАН, де досягає надзвичайних польових археологічних успіхів²³. Але наближалися горезвісні 30-і роки і колесо репресій лише випадково не знищило «одного з основних і провідних працівників української археології» (саме так відгукувався про М. Я. Рудинського академік О. П. Складников)²⁴.

Слідча кримінальна справа М. Я. Рудинського — незаконно репресованого 1934 р. — зберігає кілька невідомих рукописів вченого. На нашу думку, вони мають безперечну цінність, розкриваючи не тільки нові факти біографії та погляди видатного діяча, але й висвітлюють настрої «старої» інтелігенції, її ставлення до процесів, що відбувалися на зламі часу, на зорі науки молодого республіки. Та й сама справа становить неабиякий інтерес²⁵.

Отже, переглянемо сторінки майже 60-річної давнини.

Арештували Михайла Яковича 14 березня, а вже через два тижні, 2 квітня 1934 року, оперуповноважений Київського відділу ДПУ склав звинувачувальний висновок. За цим папером Рудинський належав одразу до кількох контрреволюційних організацій і угруповань. Що він там робив — це питання лишилося відкритим. Однак самі звинувачення: участь в УВО, СВУ, «контрреволюційній групі Грушевського» були настільки важкими і переконливими, на думку творця документу, що цього було досить для арешту²⁶. Наділений надзвичайними повноваженнями, слідчий висловив і свої міркування про дальший хід справи і долю Михайла Яковича: «Учитывая его социальную опасность, полагал бы: следдело... направить на рассмотрение Особсовещания при Коллегии ГПУ УССР с ходатайством о применении к Рудинскому М. Я. меры социальной защиты — высылки за пределы Украины сроком на три года»²⁷.

Особлива Народа погодилась з пропозицією оперуповноваженого і відзначила це у протоколі від 2 квітня 1934 року: «Рудинского Михаила Яковлевича выслать через ПП ОГПУ в Севкрай сроком на три года, считая срок с 14/III-

• ПП ОГПУ — Повноважене представництво ОДПУ.

34 г. К месту ссылки направитъ одиночным порядком. Из-под стражи освободить. Дело сдать в архив»²⁸.

Доказами участі Рудинського в контрреволюційних організаціях були виписки: із зізнання Гериновича Володимира Олександровича від 21.XII.32 р., засудженого по справі УВО, з показань Курінного Петра Петровича від 13 березня і Поплавського від 27 січня і 13 жовтня 1933 року. З яких справ були взяті ці виписки — не вказувалося. Ім'я, по батькові й інші установчі дані Поплавського також були відсутні.

З точки зору процесуального закону такі виписки, завірені нерозбірливим підписом олівцем, ніякої юридичної сили не повинні були б мати, але фактично — мали і мимоволі розкривали страшний задум, який визрів десь у вищих сферах.

Якщо вірити випискам, то Курінний начебто показав, що до складу організації крім нього входили: Щербаківський Данило Михайлович, наукові співробітники кабінету антропології ВУАН Рудинський Михайло Якович і Носов Анатолій Зіновійович, наукові співробітники археологічного кабінету Макаренко Микола Омелянович і Козловська Валерія Євгеніївна, архітектор реставраційних майстерень музейного містечка Мощенко Кость Васильович, науковий співробітник кабінету українського мистецтва ВУАН Ернст Федір Людвикович, науковий співробітник крайової інспекції охорони пам'яток культури Базилевич Василь Митрофанович, автокефальний священник Красицький Юрій Федорович²⁹.

Контрреволюційна робота організації, — показав Курінний, — полягала в літературній пропаганді самостійництва і «знайшла собі вияв в таких виданнях: 1. Український музей під моєю редакцією. 2. Брошура «Український портрет» Щербаківського та Ернста. 3. «Нарбут» — монографія Ернста. 4. Статті Щербаківського, Макаренка та Ернста в журналі «Україна» за редакцією Грушевського. 5. Провідник по Всеукраїнському історичному музею та некролог Антоновича, Козловської Валерії. 6. «Український органмент» — Макаренка. 7. «Провідник по Києву» — колективна праця членів організації — Курінного, Рудинського під редакцією Ернста»³⁰.

Поплавський також начебто показав, що в організацію входили: «Музей им. Шевченко — Эрнст, по Лаврскому музею — Куринный, Рудинский, по сельхоз. музею — Спасская».

Геринович «доповнив» низку членів к-р організації (очевидно УВО) прізвищами Шашевського, Драйхмари, Гаєвського, Грінченка, Ясиновського, які начебто діють у ВУАН, і, крім того, показав, що «1924 року організується в Кам'янці, як і по всій Радянській Україні, сітка наукових товаришів (читай, очевидно, товариств. — В. Г., О. С.) при ВУАН, яка веде чітку к-р роботу під покришкою роботи, а під ширмою командировок зв'язується з Київським центром. Через цю організацію працює в районі Кам'янецьчини низка «наукових» експедицій з Київської Академії Наук і Інституту матеріальної культури в особах Рудинський, Носов, Квітка, Курило і інші»³¹.

В справі нема ніяких доказів контрреволюційної діяльності названих людей. За своєю суттю виписки були обмовою і переслідували єдину мету — знищення кадрів ВУАН.

Інтерес у справі становлять власноручні свідчення М. Я. Рудинського. Про себе він розповів, що народився в маленькому провінційному містечку Охтирка. Літні місяці в селі, екскурсії, спочатку ботанічні, потім археологічні, привернули його до українського села. У дні революції 1905 року симпатії 18-річного юнака належали соціалістам-революціонерам. «Я думав, — писав він, — что этому содействовала романтика терроризма и героическое прошлое партии». Але далі цього захоплення справа не пішла, хоча в 1906 році він був пропагандистом — рознощиком літератури³².

«...Ахтырка, Петербург и потом Харьковский университет создали и развили мои национальные симпатии, которые перекрыли симпатии политические. Но, как украинец, я не принимал участие в работе укр. организаций (Громада Харьк. унив., Украинский клуб в Киеве, Укр. клуб в Петербурге): и тут как и в политике было пассивное восприятие идей, а не деятельное их распространение»³³.

Національні пристрасті спалахували під час захоплення Полтави білими «на почве цинического игнорирования ими украинского вопроса. Но уже с первых месяцев революции, поняв, что у меня нет данных для политической деятельности, целиком отдался культурно-просветительной работе...»³⁴.

Оперуповноважений Спіноза, який допитував Рудинського, радив йому «глубоко зондировать свою деятельность и отыскивать в ней элементы контрреволюционной акции»³⁵. Михайлу Яковичу видали шматок простого олівця, папір і, 27 березня 1934 року, у камері він писав:

«Т. Следователю Спинозе»

Вчера Вы предложили мне ознакомить Вас с моей деятельностью в 1930—33 годах.

Для четкости картины я должен расчленить указанный отрывок времени на отдельные, т. е. жазать, участки, ибо за это время я несколько раз сходил с поля какой бы то ни было «деятельности» вообще...

1930. В начале года, как и в декабре предшествующего, сильное обострение болезни (открытая язва) с постельным режимом. Февраль-апрель — работа в Киеве (Кабинет Антропологии ВУАН). В мае — начале июня — раскопки в Мизине на Черниговщине. С 15-VI по 1-VIII лечение в Железноводске и поездка в Абхазию (Сухум). С половины августа до начала сентября — экскурсия на Могилевщину (Подолия), с половины сентября и до половины октября — раскопки в Мизине. Конец года — работа в Кабинете Антропологии. (Статьи для III т. Антропологии³⁶, брошюра «Мизин»³⁷).

1931. В январе — семинар в Укр. Инст. Мат. Культуры (Харьков). Февраль — половина мая — работа в Каб. Антр. (Статья для IV т. Антропологии)³⁸. Выставка к юбилею ВУАН. 15.V — второе прободение желудка (первое в апреле 1926), операция. До конца июня — поправка дома. В июле-августе — отпуск (Каменец-Подольский). Обострение внезапное в конце августа в Каменце. Приезд в Киев, а в сентябре — экскурсия на Каменечину. Октябрь-декабрь — работа в Каб. Антропологии.

1932. Январь-февраль — ухудшение болезни. Март-май — работа в Каб. Антропологии. Июнь-июль — лечебница и диетдиспансер. Август — конец сентября — раскопки в Мезине и Пушкарях на Черниговщине. Сразу же по возвращению в Киев — поездка на Подолию и новая болезнь, вызванная общей подорванностью организма (выпадение прямой кишки), которую я изжил.

1933. После операции, в начале марта 1933 — мучительный процесс заживления в конце апреля месяца. Май 1933 — работа в Каб. Антропологии ВУАН. Июнь-июль — лечение в Железноводске и послекурортный режим. С 13-VIII по 13-IX — раскопки в Белой Церкви на Киевщине и с 23-IX — раскопки в Пушкарях и Новгород-Северске.

1934. Конец 1933 г. и начало 1934 — работа в новом Институте Ист. Мат. Культуры, в который вошел и Кабинет Антропологии.

Моя работа в Кабинете Антропологии, которой я отдавал все свое время (с конца 1928 года), не имея иной службы по совместительству, шла исключительно по научной линии: исследовательской — летом и обработки данных материалов — зимой. В Кабинете Антропологии я работал, как научный работник, без функции администрирования и организации работы учреждения. За все время почти десятилетия (с конца 1924 г. и до конца 1934 года) я работал в нем, как сверхштатный научный сотрудник... В Кабинете, такие функции поручены были мне лишь после фактического прекращения отдельного существования кабинета, в переходной час организации Инст. Истории Материальной Культуры ВУАН (конец 1933, начало 1934 г.).

В этом заключается огромный плюс для любой научной работы, которой я мог отдаваться всецело. (Должен напомнить, что в 1925—28 годах я был секретарем и членом Президиума Всеукр. Археолог. Комитета и это секретарство отнимало у меня массу времени на канцелярскую работу). Я проводил в полевых исследованиях по несколько месяцев, для того, чтобы сразу продвинуть изучение памятников т. наз. дородового и родового общества (моя

специальность) далеко вперед. В этом отношении я имею очень большие достижения.

Вы поставили, товарищ следователь, передо мною задачу зондировать мою деятельность до самой глубины и искать в ней контрреволюционность.

Рассматривая эту часть моей работы (полевые исследования, раскопки и собирание научных материалов), я не нахожу в ней ничего, что говорило бы против меня. Этой стороной своей деятельности я со всей неопровержимостью показал, какого размаха преобретает наука в Советском Союзе и какие возможности для нее мы имеем на Украине.

Не считите этого бахвальством, но в отношении обширности исследований и достигнутых мною научных результатов, в археологических масштабах СССР я — вне конкуренции. Одним из самых приятных моментов я считаю оценку моих достижений советской историей материальной культуры (Гос. Акад. Ист. Мат. Культуры, «Сообщения» за минувший год) и удивление, вызванное выставкой наших палеолитических материалов у иностранных ученых «2-й Международной конференции по изучению четвертичных отложений» в Ленинграде, которые по пути на Днепрогес посетили Киев (сентябрь 1932 г., когда я был на раскопках в Мизине).

Не меньшие результаты имею и в отношении публикаций материалов. За это время — и количественно и качественно — я догнал и перегнал многих из своих коллег.

Как автор археологических работ и учений — в отношении хронологическом — я ученый советский. Но в идеологическом и методологическом отношении я принадлежал — до перевооружения, к которому и пришел — до-революционной эпохе. Оставаясь на старых позициях и при старых навыках я принадлежал тем самым антисоветским элементам. На этом, выходя из Вашего, т. следователь, предложения я должен остановиться. В положении антисоветский есть большая доза контрреволюционности. Антисоветские настроения, в лучшем случае, — игнорирование и — в худшем — саботаж новой стройки. Контрреволюция в ее чистом виде — активный отпор. В этом суть.

Разглядывая себя, как ученого, как автора, я нахожу в своих работах и первое, и второе, и третье.

Сначала было простое игнорирование и отмахивание. «Никакой особой, отдельной от общей науки советской науки нет и быть не может. Все это — досужие выдумки людей, которые ничего общего с наукой не имеют и науки не знают». Это настроение характерно — в наших масштабах — для старой, до-Скрыпниковской Академии. На буржуазную науку не посягали и, наоборот, всячески ее выпячивали вперед, как самый значительный буфер против большевизма. Я не знаю, писали ли об этом открыто, но думали так, и думали вслух.

Как было в этом отношении со мной? Я тоже выпячивал буржуазную науку, правда не в целом, а в ее французском оформлении, которое считал совершенным. В этом убеждении я примыкал к известному ученому Федору Вовку, который крайне критически рассматривал старую русскую археологию и совершенно не хотел признавать немцев. С точки зрения буржуазной науки, Вовк был прав. Русская буржуазная археология и немецкая стояли бесконечно ниже французской.

В своих печатных работах я ориентировался на французскую школу, культивируя ее методы, применяя ее терминологию. Такие сторонники французской школы существуют повсюду: и в РСФСР (ученики Вовка и ученики учеников Вовка), и в Польше, и в английских и немецких странах. Я вернусь к этому дальше.

Игнорировать можно было лишь до определенного времени, до организации нового мощного центра советской науки в Ленинградской Академии Истории Мат. Культуры, которая с 1929 года вступила на путь решительной борьбы с буржуазными концепциями и буржуазной методикой в археологии. Первые удары мы увидели в 1930 году, наступление развернулось фронтом в 1933³⁹.

Уже в 1930 году раздались протесты против ряда терминов, которые шли

в разрез с новыми установками истории мат. культуры: выставлен лозунг решительной перестройки всей системы старой археологии. Игнорировать уже было нельзя. Нужно было перестраиваться. Я помню, что, печатая в IV т. «Антропологии» свою статью о перспективах дальнейших исследований в пределах УССР, я попробовал «выравнять» терминологию, но было поздно. После выхода работы в свет, эта выравненная мною терминология уже не отвечала требованиям момента. Еще менее отвечало им содержание работы⁴⁰.

Конечно же, следовало бросить писать «по старинке» и сесть за серьезную проработку вопросов, которые выдвинула советская ист. мат. культуры. Я этого не успел сделать, и, как я уже говорил вчера, написал еще одну работу, которую хотели напечатать с убийственными для меня примечаниями Редакции, в которой указана вся ее методологическая отсталость.

Я чувствую, что не извинительные причины (исследования в поле, болезни) меня не оправдают. То, что я воспринимал, как скандал для меня, как ученого сегодняшнего дня, читающий воспринимает — и иначе не может воспринять — как саботирование новостройки на месте разрушенной археологии.

И, наконец, то, третье, что не может быть рассматриваемо иначе, как определенная акция против революционной науки, охарактеризованная Сталиным, как «протаскивание буржуазной контрабанды».

Советская история материальной культуры базируется на Марксовом утверждении единого исторического процесса и на Марксовом учении о формациях. Оба тезиса стоят в диаметрально противоположном противопоставлении буржуазному делению исторического процесса на историю и на доисторию, с одной стороны, и с другой — учению о «культурах», «культурных кругах», «заимствованиях», «высших и низших расах», учению, которым буржуазия пытается оправдать свою империалистическую политику и узаконить господство «белых» европейцев над «цветными» жителями колоний.

В своих последних работах, говоря об украинском палеолите и эпилептолите, я тоже начертил несколько замкнутых кругов. Говорят, что написанного пером, не вырубишь топором. И я знаю, что этими «кругами» (как и «влияниями из области Средиземноморья») я справедливо обвиняюсь в протаскивании буржуазной пропаганды [...]»⁴¹.

Углубляясь в зондирование своей деятельности, чтоб отыскать в ней элементы контрреволюционной акции, в которой я обвиняюсь, я должен рассказать [...] про один факт.

Когда, после разгрома старой академии, был поднят вопрос о циклизации наук, объединения их по признаку общности или близости предмета их изучения, возник вопрос о том, где же быть Кабинету Антропологии с его отделами физической антропологии и т. наз. предьстории или палеоэтнологии.

Конечно же, нужно было войти в цикл исторических наук. Но ни директор Кабинета А. Носов, ни я этого не хотели. Я стоял на «предисторических» позициях. Носов рассматривал антропологию, как науку естественно-историческую. Если ему это извинительно, как естественнику, мне это извинить нельзя, как историку.

Мы ввели Кабинет Антропологии в геолого-географический цикл и, оторвавшись от истории, прожили два года в окружении геологии (единственной науки, с которой связали «предьсторию»), гидрогеологии, метеорологии и географии (с которой с огромными трудностями и натяжками можно связывать некоторые антропологические вопросы).

Безусловно, этот акт должен быть квалифицирован, как контрреволюционный.

Вот все то контрреволюционное, что я мог увидеть в своей деятельности в 1930—1933 годах, рассматривая ее до глубины.

27-III-1934

*Михаил Рудинский*⁴².

Після рішення Особливої наради від 2 квітня 1934 р. М. Я. Рудинському дали п'ять днів для підготовки і виїзду в м. Котлас, звідки його направили в м. Красноборськ Архангельської обл., де він знаходився у вільному засланні

три роки. Працював на лісопавалі обліковцем, бухгалтером. Прохання про дострокове звільнення за станом здоров'я 25 листопада 1936 р. було відхилене⁴³. В кінці 1937 р. переїхав до м. Вологди. З січня 1938 р. працював в облспоживспілці, а 1940 р. був запрошений на роботу у Вологодський обласний краєзнавчий музей — на посаду старшого наукового працівника відділу історії⁴³.

Тут Михайло Якович бере участь в археологічних дослідженнях на Вологодщині⁴⁴. На травень 1941 р. музей планує участь співробітників у двох експедиціях — О. Я. Брюсова⁴⁵ та археолога-краєзнавця з Тотемського районного музею М. О. Черніцина⁴⁶. М. Я. Рудинський обирає співробітництво з Черніциним, допомагає йому в укладанні археологічних карт по Сухоні та Кокшеньзі⁴⁷, готує матеріали для археологічної карти Вологодщини, веде розвідки в басейнах рр. Сухоні та Ваги⁴⁸. З того часу зберігався у М. Я. Рудинського як талісман крем'яний наконечник списа енеолітичної доби, який нині представлений в розділі експозиції «Сторінки історії Полтавського краєзнавчого музею» (подарунок колишньої аспірантки вченого І. М. Шарфутдінової)⁴⁹. М. Я. Рудинський організовує учнівський гурток при музеї, разом з молодими вологодськими краєзнавцями відкриває 24 різночасові пам'ятки у пониззі рр. Сухоні та Югу⁵⁰, а влітку 1942 р. обстежує городища у Верховазькому районі та місцезнаходження виробів з кременю по р. Кокшеньзі⁵¹.

З початком війни робота в музеї згортається, і М. Я. Рудинський стає науковим співробітником по охороні пам'яток, обстежує і ставить на облік дерев'яні культові споруди, влітку 1942 р. збирає цікаві експонати⁵². 30 листопада 1942 р. вчений захворів, а потім «перейшов на інвалідність, не приступаючи до роботи в музеї»⁵³. Таким чином, М. Я. Рудинський залишив плідний доробок у дослідженні пам'яток археології Вологодської Півночі. Більшість з відкритих ним пам'яток збереглися до нашого часу і є об'єктами польових досліджень⁵⁴.

1944 р. М. Я. Рудинський отримав запрошення від Академії Наук України для роботи в Інституті археології АН УРСР. За деякий час він вирішив повернутися в Київ, де його справу 1945 р. переглянули знову⁵⁵. З жовтня 1944 по липень 1958 рр. М. Я. Рудинський плідно працював в Інституті археології АН УРСР на посадах старшого наукового працівника, вченого секретаря інституту, завідуючого відділом археології первісного суспільства. 1948 р. йому присуджено вчений ступінь доктора історичних наук. Попереду були нові експедиції, унікальні відкриття... Тільки іноді в душу закрадався смуток і почуття виплескувалися на папір стислими рядками вірша чи то напрочуд теплого листа. Скільки їх розкидано за різними адресами на Україні та за її межами.

22 червня 1989 р. прокуратурою м. Києва М. Я. Рудинського реабілітовано на підставі ст. 1 Указу Президії Верховної Ради колишнього СРСР від 16 січня 1989 р. «Про додаткові заходи по відновленню справедливості щодо жертв репресій, які мали місце на період 30—40-х і початку 50-х років»⁵⁶. Остаточо змито пляму з імені одного з основоположників і керівників української археології і музейного будівництва.

Примітки

¹ *Областная научно-практическая конференция, посвященная 100-летию со дня рождения М. Я. Рудинского* (26—28 марта 1987 г.) Тез. докл. и сообщ.— Полтава, 1987.— С. 63;

Супруненко А. Б. М. Я. Рудинский — организатор охраны и исследования памятников истории и культуры на Полтавщине // Первая Всесоюзная науч. конф. по историческому краеведению: Тез. докл. и сообщ.— К., 1987.— С. 286, 287.

² *Рудинський Михайло*. Лист до З. Форової // ПУ.— 1988.— № 3.— С. 23; *Ротач Петро*. «Усе, що взяв у дорогу» // ПУ.— С. 21, 22; *Таранущенко Стефан*. Рудинський як мистецтвознавець. // ПУ.— С. 20, 21; *Шовкопляс Г. М.* Колекції матеріалів з археологічних досліджень М. Я. Рудинського в Державному історичному музеї УРСР // Актуальні проблеми фондової роботи музеїв.— К., 1988.— С. 32—38; *Кулатова И.* [Без назв.] // СМ.— 1987.— № 5.— С. 69.

³ *Бабенко Л. Л.* Історико-краєзнавчі дослідження в діяльності Полтавського краєзнавчого товариства // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: М-ли ювіл. наук. конф. Краєзнавство Полтавщини.— Полтава, 1991.— Ч. III.— С. 7—9; *Гراب В. І.* [Без назв.] // Події, пригоди, факти.— 1990.— № 2.— Червень.— С. 5; *Гراب В. І.* Справа М. Я. Рудинського // Полтавський краєзнавчий музей: сторінки історії та колекції.— Полтава, 1991.— С. 76—83; *Гراب В. І., Супруненко О. Б.* Археолог Олександр Тахтай.— Полтава, 1991.— С. 84; *Ком С. И.* Охрана памятников истории и культуры в годы Советской власти // Историко-культурное наследие Полтавщины.— К., 1987.— С. 43—62; *Нестуля О. О.* Роль музеїв в охороні пам'яток історії і культури Радянської України в період з 1919 року до початку 30-х років // Завдання краєзнавства у дослідженні та популяризації пам'яток історії і культури.— К., 1991.— С. 70—82; *Нестуля О. О., Тронько П. Т.* Охрана, використання та пропаганда пам'яток історії та культури в Українській РСР.— К., 1989.— Ч. 1; *Николаев В. Ф.* Из истории Полтавского краеведческого музея: Воспоминания.— Полтава, 1991.— С. 17—20, 26—27; *Сапожников И. В. М. Я. Рудинский и проблемы выделения историко-культурных регионов в позднем палеолите Украины // Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины: Второй обл. науч.-практ. семинар.— Полтава, 1989.— С. 12, 13; Супруненко А. Б.* Археологические исследования Полтавского краеведческого музея // Археологические исследования на Полтавщине.— Полтава, 1990.— С. 17—21; *Супруненко А. Б.* Видавнича діяльність музею за 100 років // Видання Полтавського краєзнавчого музею за 100 років: Бібліографічний покажчик.— Полтава, 1991.— С. 3—5; *100 років Полтавському краєзнавчому музею*. Наукові читання: тез. доп., каталоги виставок.— Полтава, 1991.— С. 5—9, 26, 27; *Рудинський Михайло Якович // УРЕС.— К., 1987.— Вид. 2-е.— Т. 3.— С. 137.*

⁴ *Шовкопляс И. Г. М. Я. Рудинский (1887—1958) // КСИА АН УССР.— 1959.— Вып. 8.— С. 175—178; Даниленко В. Н. М. Я. Рудинский. (Некролог) // СА.— 1959.— № 4.— С. 328; Рудинський Михайло Якович // УРЕ.— К., 1963.— Т. 12.— С. 422; Вид. 2-е.— К., 1983.— Т. 9.— С. 506.*

⁵ *Ковпаненко Г. Т.* Кургани поблизу с. Мачухи на Полтавщині: (За матеріалами М. Я. Рудинського) // Археологія.— 1970.— Т. 24.— С. 146—170; *Рудинские Е. Я. и М. Я.* Археолог М. Я. Рудинский // Краеведческие записки (Ахтырского краеведческого музея).— Ахтырка, 1962.— Вып. 3.— С. 82—89.— Передрук: Археологічний збірник Полтавського краєзнавчого музею.— Полтава, 1992.— Вып. 1.— С. 9—14; *Кончин Евграф.* Кто спас Кочубеевские сокровища? // Вокруг света.— 1985.— № 10.— С. 20—22; *Ротач П.* Євгенія Рудинська (12.II.1885—1.VII.1977) // Український календар. 1985.— Варшава, 1985.— С. 91—93; *Ротач П. П.* Літературна Полтавщина: Матеріали до українського бібліографічного словника // Архіви України.— 1967.— № 3.

⁶ *Супруненко А. Б.* Конференція, посвячена 100-летию со дня рождения М. Я. Рудинского (Полтава, 1987) // СА.— 1989.— № 3.— С. 284, 285.

⁷ *Никитинский И. Ф. М. Я. Рудинский на Вологодском Севере // Обл. науч.-практич. конф., посвящ. 100-летию со дня рождения М. Я. Рудинского: Тез. докл. и сообщ.— Полтава, 1987.— С. 21, 22.*

⁸ *Арх. СБ України.— Спр. 65995 фп.— А. 22—23.*

⁹ *Рудинский М.* Биографическая канва. Формирование национальных и политических убеждений.— Там само.— А. 14—14 зв.

¹⁰ *Николаев В. Ф.* Из истории Полтавского краеведческого музея: Воспоминания.— Полтава, 1991.— С. 26.

¹¹ *ДАПО.— Ф.р. 495, оп. 1, спр. 5.— А. 113.*

¹² *Там же.*

¹³ *Арх. СБ України.— Спр. 65995. фп.— А.23—24.*

¹⁴ *ДАПО.— Ф.р. 495, оп. 1, спр. 5.— А. 111—116.*

¹⁵ *Коротенко В. В.* Невідомі документи з історії Полтавського краєзнавчого музею у Державному архіві Полтавської області // Полтавський краєзнавчий: сторінки історії та колекції.— Полтава, 1991.— С. 71.

¹⁶ *ДАПО.— Ф.р. 495, оп. 1, спр. 5.— А. 113.*

¹⁷ *Коротенко В. В.* Вказ. праця.— С. 73.

- 18 ДАПО.— Ф.р. 495, оп. 1, спр. 5.— А. 114, 115.
- 19 НА ПКМ.— Спр, 11—3.— А. 2—5 зв.
- 20 Там же.— А. 3—4 зв.
- 21 Цит. по: Граб В. И. Дело Н. Е. Макаренко // Вивчення історичної та культурної спадщини Ромешчини: проблеми і перспективи.— Суми, Ромни, 1990.— С. 30, 31.
- 22 Пряхин А. Д. История советской археологии.— Воронеж, 1986.— С. 153, 157.
- 23 Рудинский М. Я. Автобиография... // НА ІА АНУ.— Ф. 10.— Спр. р-69.— А. 3.
- 24 Ротач Петро. Усе, що взяв у дорогу // ПУ.— 1988.— № 3.— С7 21, 22.
- 25 Справа Рудинського М. Я. // А СБ України.— Спр. 65995 фп.
- 26 Там же.— А. 29—30.
- 27 Там же.— А. 30.
- 28 Там же.— А. 35.
- 29 Там же.— А. 6.
- 30 Там же.
- 31 Там же.— А. 5.
- 32 Рудинский М. Биографическая канва. Формирование политических убеждений // Там же.— А. 11, 13.
- 33 Там же.— А. 13—13 зв.
- 34 Там же.— А. 13 зв.— 14.
- 35 Граб В. І. Справа М. Я. Рудинського.— С. 79.
- 36 Рудинський М. Я. Журавка: справоздання за розкопки р. 1929 // Антропологія.— К., 1930.— № 3.— С. 98—122: іл.— Рез. фр.; Рудинський М. Я. Мар'янівська станція: з матеріалів експедиції понад Сеймом // Антропологія.— К., 1930.— № 3.— С. 179—190: іл.— Рез. фр.; Рудинський М. Я. Попівгородський вияв культури мальованої кераміки: З повідомлення про наслідки дослідного сезону р. 1929 // Антропологія.— К., 1930.— № 3.— С. 235—259: іл.— Рез. фр.— Бібліогр.— С. 256—257.
- 37 Мізин І. Визначніші серії кістяних виробів Мізинської палеолітичної станції в освітленні Ф. Вовка: (Виставка «Мізинська палеолітична станція й нові палеолітичні знахідки на території УРСР»: Короткий провідник) // За ред. Рудинського М.— К., 1931.— С. 66: іл.
- 38 Рудинський М. Я. Деякі підсумки та ближчі завдання палетнологічних вивчень в межах УРСР: Палеоліт, епипалеоліт, ранній неоліт // Антропологія.— 1931.— № 4.— С. 145—1984: іл.— Рез. фр.— Бібліогр.— С. 179—181.
- 39 Про шляхи становлення радянської археології 20—30-х рр. див.: Генинг В. Ф. Очерки по истории советской археологии.— К., 1982.— С. 100—142.
- 40 Мастьєра на увазі: Рудинський М. Я. Деякі підсумки та ближчі завдання палетнологічних вивчень в межах УРСР...— С. 145—184.
- 41 Пор.: Сапожников И. В. М. Я. Рудинский и проблемы выделения историко-культурных регионов в позднем палеолите Украины.— С. 12, 13.
- 42 Арх. СБ України.— Спр. 65995 фп.— А. 15—19 зв.
- 43 Там же.— А. 36.
- 44 НА Вологодського ОКМ.— Спр. 61.
- 45 Гуслистов Н. В. Развитие археологических исследований на территории Вологодской области // Историография и источниковедение истории северного крестьянства СССР: Северный археологический сборник.— Вологда, 1978.— Вып. VI.— С. 17—20.
- 46 Никитинский И. Ф. М. Я. Рудинский на Вологодском Севере.— С. 21.
- 47 НА Вологод. ОКМ.— Спр. 52, 54, с. 1—6.
- 48 Никитинский И. Ф. Вказ. праця.— С. 21—22.
- 49 Полтавський краєзнавчий музей.— Інв. № А-7200.
- 50 Гуслистов Н. В. Указ. соч.— С. 17.
- 51 Вологодський ОКМ: Інв. № А-9900.
- 52 Отчет и доклад о работе Вологодского краеведческого музея за 1942 год // НА Вологод. ОКМ.— Спр. 61.
- 53 Там же.— С. 18.
- 54 Никитинский И. Ф. Работы Вологодского музея // АО 1982 г.— М., 1984.— С. 24.
- 55 Арх. СБ України.— Спр. 65995 фп.— А. 40.
- 56 Там же.— А. 44; Граб В. І. [Без назви: повідомлення про реабілітацію] // Події, пригоди, факти.— Полтава, 1990.— № 2.— С. 5.